

Р.Я.ГЕНЕГА *

ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ У ЛЬВОВІ (1944–1953 рр.)

Простежується утвердження радянського режиму у Львові крізь призму зміни етимології міських назв. Проаналізовано процес створення нового генерального плану, основні напрями розвитку радянського Львова. Показано шляхи формування нового соціального простору.

Ключові слова: Львів, львів'яни, архітектура, генеральний план міста, вулиці, перейменування, соціальний простір.

Кожна нова влада, яка приходила до Львова намагалася якнайшвидше адаптувати його до своїх політичних умов. Ці процеси не проходили безслідно, вони залишили по собі певні особливості, які сприяли створенню неповторного міського колориту, що вилилось в утвердженні Львова як мультикультурної столиці Галичини. Серйозно вплинула на формування міського простору і радянська окупація, подекуди започаткувавши такі соціальні зміни, що з боєм відгукуються у Львові і дотепер. Еволюція впроваджень радянських нововведень, їхня мотивація і досі привертають увагу дослідників. У різний час до цієї проблеми зверталися такі знані дослідники, як Б.Мельник¹, Я.Грицак², Б.Черкес³, С.Дяк⁴, І.Лемко⁵, В.Михалик, Г.Бегляров, І.Мельник, Р.Масик⁶. Висвітлюючи різні аспекти міської історії, шановані автори тією чи іншою мірою торкалися і теми радянського соціального простору. Але саме в такій конотації дана проблема не розглядалася. Насамперед нас цікавить візуальне, зорове бачення тих перетворень, що здійснювалися через широке використання ідеологічної скульптури, специфічних архітектурних впроваджень, зміни в топоніміці міста.

На початках нова влада не дуже замислювалася над соціальним сприйняттям Львова. Мало того, вона не дуже точно орієнтувалася в міській етимології. Так, вересневий випуск газети «Вільна Україна» за 1944 р. відкриває стаття доктора історичних наук, професора М.Петровського під промовистою

* Генега Роман Ярославович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичного краєзнавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

E-mail: r_genega@yahoo.com

¹ Мельник Б.В. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова: XIII–XX ст. – Л., 2001. – 128 с.

² Грицак Я. Конструювання національного міста // Критика. – Ч.1/2 (111/112). – 2007. – Січень – лютий. – С.13–17.

³ Черкес Б.С. Архітектурні трансформації ідентичності історичного Львова // Досвід та перспективи розвитку міст України. – Вип.11. – К., 2006. – С.79–91.

⁴ Дяк С. Творення образу Львова як регіонального центру Західної України: радянський проєкт та його урбаністичне втілення // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип.9/10: Patria / За ред. В.Кравченка. – Х., 2008. – С.75–86.

⁵ Лемко І., Михалик В., Бегляров Г. 1243 вулиці Львова. – Л., 2009. – 528 с.

⁶ Мельник І., Масик Р. Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова. – Л., 2012. – 320 с.

назвою – «Богдан Хмельницький» з фотографією львівського пам'ятника польському королеві Янові Собеському, ззовні трохи схожого на київський пам'ятник Б.Хмельницькому⁷.

Уже згодом розібравшись у ситуації, було виділено декілька пріоритетів, на які радянські можновладці звертали особливу увагу. По-перше – перебування міста на основі нового генерального плану розвитку Львова за зразком інших радянських міст; по-друге, повна зміна топоніміки міста (назв районів, вулиць, готелів, кінотеатрів тощо); і по-третє, усі тогочасні нововведення мали мати чіткі ознаки радянського стилю, що, на думку комуністичних будівничих, повинно вигідно вирізняти їх від попередників.

Усі зміни у місті патрунувала й контролювала комуністична партія. Під час однієї з перших сесій Львівської міської ради, на початку 1945 р., присутній там перший секретар Львівського обласного комітету КП(б)У І.Грушецький накреслив орієнтири на 1945–1946 рр. За цей час Львів мав перетворитися не тільки у промисловий, але й у новий політично-культурний центр⁸. Першим кроком у цьому напрямку, з огляду на вказівку І.Грушецького, було рішення міськвиконкому відразу ж зобов'язати власників будинків, крамниць, будинкоуправлінь негайно зняти старі вивіски, розпорядження, плакати й оголошення, незалежно від мови якою вони були написані⁹ і замінити їх новими, радянського зразка.

Надалі архітектурно-художнє оформлення міста мало контролювати Управління головного архітектора Львова, що функціонувало при виконкомі Львівської міської Ради депутатів. Також управління надавало земельні ділянки для будівництва, контролювало планування, забудову. Головним архітектором міста влада призначила росіянина А.Натальченка, інваліда війни, який доти працював у Москві¹⁰. На початку жовтня 1944 р. до Львова прибув і його довоєнний головний архітектор, а тепер головний архітектор Харкова – О.Касьянов, попередні здобутки якого мали стати фундаментом при складанні нового генерального плану¹¹. Запрошення А.Натальченка та О.Касьянова було своєрідною декларацією намірів нової влади, встановлення певних пріоритетів, що визначали рівень міста у загальносоюзній шкалі радянських цінностей. Якщо говорити про національний склад управління в цілому, то на 90% воно складалося з росіян. Решта припадала на українців зі сходу республіки та євреїв. Місцевих архітекторів, як випливає з річного звіту головного архітектора за 1946 р., в управлінні не було¹².

Слід зауважити, що, як виняток, місцеві інженери працювали в інших архітектурних конторах міста. На момент звільнення Львова від нацистів у місті перебувало 62 архітектори, більшість з яких працювала в різних комунальних організаціях – обласному відділі у справах архітектури, обласній архітектурно-проектній конторі, архітектурно-модельній майстерні. З названої кількості

⁷ Вільна Україна (Львів). – 1944 р. – 2 вересня.

⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.76. – Арк.31.

⁹ Там само. – Ф.6. – Оп.2. – Спр.35 в. – Арк.1.

¹⁰ Там само. – Ф.Р-1660. – Оп.2. – Спр.7. – Арк.5.

більшість (48 осіб) становили поляки, які потроху виїжджали в Польщу. До загального числа архітекторів входило і 6 місцевих українців¹³, серед яких відомі галицькі архітектори Є.Нагірний та М.Мікула. Місцевим архітекторам не довіряли – забороняли використання місцевого досвіду будівництва, звинувачували в модернізмі, конструктивізмі та інших гріхах, які нібито були несумісні з принципами радянської архітектури¹⁴.

Оперуючи наявним інженерним ресурсом, виконком Львівської міської ради видав розпорядження від 29 вересня 1944 р. про «реконструкцію центру міста Львова». Воно передбачало, в перехідний період протягом 1944–1945 рр. (на час розробки генерального плану), змінити архітектурне оформлення центральної частини міста і прилеглих до неї площ, магістралей і вулиць. Насамперед зміни стосувалися будинків на вулицях – 1 Травня, Коперніка, Казимира, Рутовського, Підвальной, Академічній, Городоцькій, Жовківській, Вокзальному бульварі та площах – Магістрату, Марійській, Академічній, Краківській, Галицькій, Вільчевського, Старому Ринку. Їх фасади до 1 січня 1945 р. мали бути тільки відреставровані й наново пофарбовані. Значно гірша доля чекала на синагогу та будівлі №7 і 10 на площі Теодора, які мали бути зруйновані. Знесенню підлягав будинок №29 на Краківській площі (тепер Ярослава Осмомисла), а також декілька будинків на пл. Голуховських (тепер Торгова). Чимало будівель планувалося знищити на вул. Божничій (тепер Сянська), №1, 16, 22 та Сонячній (тепер П.Куліша), пл. Пруса (тепер вул. І.Франка), Овочевій (тепер не існує), Штерншуса (тепер Підмурна). Люди, які мешкали в перелічених будинках, мали бути переселені, а на їхньому місці постати – центральна міська площа для проведення «революційно-громадських міроприємтів і парадів частей Червоної армії», зазначалося в постанові¹⁵. Архітектурний проект рішення щодо площі мав бути готовий до 15 січня 1945 р. При виконанні підготовчих робіт з 15 лютого до 1 травня 1945 р. планувалось розібрати, на місці нової площі, 11 пошкоджених будинків загальною площею 26 890 тис. кубометрів. Це не враховуючи кількох заселених будинків, які також підлягали знесенню. У дусі тоталітаризму, з ініціативою про стислі терміни робіт виступили трудові колективи газового та нафтоперегонного заводів¹⁶.

Наступним кроком виконкому стало зобов'язання головного архітектора А.Натальченка приступити до складання генерального плану реконструкції Львова. Із цією метою у травні 1945 р. при управлінні головного архітектора було створено архітектурно-проектну майстерню – «Львівпроект»¹⁷. Основні завдання новоствореного органу полягали у забезпеченні львівських реконструкцій та новобудов архітектурними проектами й кошторисами. Саме архітектори «Львівпроекту» стали основними виконавцями генерального плану Львова. Для кращої координації роботи у червні 1945 р «Львівпроект» створив у своїй системі спеціальну проектну групу, яка займалася виключно

¹³ Там само. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.4. – Арк.66.

¹⁴ Там само. – Ф.Р-1657. – Оп.1. – Спр.51. – Арк.2 а – 3; Спр.16. – Арк.23–24.

¹⁵ Там само. –

створенням генерального плану міста. Дефіцит архітекторів планували поповнити шляхом «рекрутування» в Росії та Сходу України. Одним з перших архітекторів, запрошених до Львова, став ідеологічно перевірений і доволі досвідчений дніпропетровець Г.Швецько-Вінецький. На нього й було покладено завдання розробити генеральний план міста Львова.

Орієнтуючись на «лінію партії», Г.Швецько-Вінецький висунув концепцію, в основу якої була покладена індустріалізація, а відтак, саме на її основі почали укладати перспективні плани розвитку міста. Часові рамки втілення генерального плану обмежувались п'ятнадцятьма роками. Саме за цей період планувалося перетворити Львів у «грандіозне радянське місто»¹⁸. Для здійснення цього задуму передбачалося створити величезну вулицю-проспект, взявши за основу центральну вулицю 1-го Травня (тепер просп. Свободи). Вулицю мали розширити і продовжити на південь до теперішньої пл. Петрушевича (там планували збудувати театр російської драми) та на північ через залізничну колію (сучасна 700-річчя, аж до вул. Липинського). За словами ініціатора таких перетворень, архітектора Г.Швецько-Вінецького, це мав бути великий стержень міського зв'язку Львова. Не забули зодчі і про велику міську площу для парадів та різних святкових подій. На їхню думку, найкраще місце для неї – територія тодішнього Краківського ринку (за оперним театром)¹⁹. Були в генеральному плані і доволі екстравагантні рішення. Наприклад, планувалося прорити канал через Брюховичі, з'єднавши річки Дністер, Віслу та Дніпро і таким чином забезпечити зростаючі потреби львівської промисловості в матеріалах²⁰.

Уже під кінець року, 22 жовтня 1946 р., «генеральну схему м. Львова» було затверджено виконкомом Львівської міської ради, але не вищим державним керівництвом. Відбулося декілька обговорень проекту на міській конференції архітекторів, в результаті чого він набрав більш чітких образів. Як і передбачалося, наріжним каменем майбутнього розвитку Львова мала стати індустріалізація, орієнтована на точне та середнє машинобудування. Поруч з цим значна увага приділялася легкій промисловості та виготовленню будівельних матеріалів. Індустріалізація повинна була розвиватися у трьох напрямках – північно-східному (Замарстинів – Знесення), південно-східному та західному (Городоцька – Ільницька – Левандівка). У зв'язку з цим загальний архітектурний план Львова передбачав певну ексцентричність розвитку на південь. Згідно з демографічними розрахунками, передбачалось, що з 500 тис. майбутнього населення міста 76 тис. будуть залучені у промисловості. Важливим містоутворюючим фактором мав стати канал, від ідеї будівництва якого так і не відмовилися, а лише констатували необхідність належних розрахунків²¹. На кінець 1951 р. генеральний план так і не було затверджено. Відсутність його негативно відбивалася на реконструкції та забудові міста. Окрім цього, частина розділів плану явно застаріли, і вимагали серйозного доопрацювання. У зв'язку з цим траплялися випадки самовільного перепланування деяких

¹⁸ ДАЛО. – Ф.Р-1657. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.6.

¹⁹ Там само. – Арк.15–16.

²⁰ Там само. – Арк.10.

²¹ Там само. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.208. – Арк.49–51.

проектів забудовниками²². Проте, хоча генеральний план і не затвердили, львівські архітектори при плануванні будівництва намагалися дотримуватись задекларованих у ньому напрацювань.

Паралельно з дискусіями навколо генерального плану влада впроваджувала нові принципи радянської візуалізації Львова. За порівняно короткий відрізок часу місто мало замінити назви вулиць та позбутися таких рудиментів попередньої епохи, як пам'ятники. Таким чином, хоча б зовні відповідаючи радянській концепції містобудування. У порівнянні із перерахованими вище архітектурними змінами, перейменування видавалися простими і легкими у виконанні, хоча згодом їхня остаточна реалізація затягнулася на десятиліття.

Перейменування мало здійснюватись одночасно у чотирьох районах, назву яких Львів отримав ще до війни – Сталінському, Червоноармійському, Залізничному та Шевченківському. Трохи згодом, 5 квітня 1951 р., вийшов указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про утворення в місті Львові п'ятого – Ленінського району». Аналогічну постанову виконкому датовано 24 квітня, що ще раз засвідчує несаможиттєвість у прийнятті рішень міськвиконкомом. Ленінський район мав стати центральним у місті за рахунок розукрупнення Сталінського, Залізничного та Червоноармійського²³. Як влучно зауважив відомий львівський дослідник Б.Черкес, у назвах районів було відображено основні символи й міфи, які радянська влада збиралася запровадити у Львові. Зокрема, утвердження нової влади на основі армії та пролетаріату під егідою українізації²⁴. Яскравим прикладом такої «українізації» була спроба у 1947 р. змінити українську топоніміку Червоноармійського та Залізничного районів на російську з українською транскрипцією. Проти цього різко виступив навіть Я.Галан, відомий своїми проросійськими переконаннями. На міській нараді інтелігенції Львова, що відбулася у січні 1947 р., він публічно розкритикував рішення про перейменування, назвавши його безглуздом, науково необґрунтованим та політично неправильним²⁵.

Про пріоритетність зміни назв вулиць свідчить спільна постанова міської ради та міському КП(б)У від 30 серпня 1944 р. Згідно з нею, упродовж п'яти днів належало зняти всі без винятку таблички і вказівники вулиць німецькою мовою та до 30 вересня замінити їх на українські згідно зі встановленим зразком. Назви вулиць подавалися станом на червень 1941 р.²⁶ Слід зазначити, що у 1939–1941 рр. радянська влада, не відчуючи себе надто впевнено у Львові, перейменувала тільки одинадцять вулиць²⁷. Значним стримуючим елементом у даному випадку було польське населення міста. Тому запропоновані на той час назви вулиць скромно нагадували львів'янам про недавню окупацію – 17 Вересня, Жовтнева, Радянська, 1 Травня тощо. Не було навіть вулиці Леніна – основи основ будь-яких більшовицьких починань.

²² Там само. – Спр.451. – Арк.41.

²³ Там само. – Спр.424. – Арк.99–101.

²⁴ Черкес Б. Архітектурні трансформації ідентичності історичного Львова. – С.82–83.

²⁵ ДАЛЮ. – Ф.П-3. – Оп.2. – Спр.79. – Арк.9

На час другого приходу більшовиків ситуація кардинально змінилася. Тепер нова-стара влада була впевнена в собі і поводитися більш прямолінійно. Зважаючи на повсякденну потребу львів'ян в комунікації, в якій назви вулиць відігравали ключову роль, їхня заміна на радянський лад видавалася першочерговою. Назви вулиць, які були у всіх на слуху, повинні були створювати ілюзію непохитності радянського режиму, стверджувати безповоротність комуністичних ініціатив. Тому такою важливою справою займався не виконком міськради, а спеціально створена комісія при міськкомі КП(б)України. Міській раді залишалося тільки затверджувати сформовані без них пропозиції.

Формально при міськвиконкомі постійно діяла депутатська комісія по перейменуваннях, до якої входили знані у Львові науковці та вчені. Слід зауважити, що до складу комісії чи радше бригади, як її ще тоді називали, в основному входили україномовні депутати міськради Л.Левицький, М.Рудницький, В.Петльований та інші, які, проте, ніяк не могли впливати на прийняті міськкомом КП(б)У рішення. Усе, що їм залишалося – затверджувати назви вулиць, подані згори, подеколи навіть заднім числом²⁸.

Перейменування здійснювались поступово, у кілька етапів. У той час у Львові налічувалося 990 вулиць²⁹. Уже наприкінці грудня 1944 р. вийшла перша постанова виконкому (№449) про перейменування. Було вирішено переглянути назви 140 вулиць, з яких 75 отримали нові, а у 65 назви поки що залишили без змін. Звертає на себе увагу той факт, що попри поспіх і аврал, у пресі постанова №449 «Про перейменування вулиць у м. Львові» з'явилася тільки 13 березня 1945 р.³⁰

Запропоновані чиновниками нововведення базувалися в основному на російській етимології, тому важко сприймалися місцевим населенням. Під час першого етапу перейменувань частка російських назв складала близько 60%. Перевага надавалася іменам радянсько-російських письменників, державним діячам та географічним назвам метрополії. Показово, що станом на 1944–1945 рр., радянське керівництво з обережністю підходило до використання в назвах львівських вулиць імен героїв війни, попри їх чільне місце в радянській ідеології. Із 75 нових назв даній проблемі було присвячено тільки 4 вулиці – Марченка, Ватутіна, Гвардійська, Партизанська. Натомість на честь героїв громадянської війни було названо 6 вулиць (Дзержинського, Котовського, Чапаєва, Пархоменка, Боженка, Щорса). Серед українських (16 назв) переважали географічні – Чернігівська, Полтавська, Донецька, Дніпровська, Дністровська тощо. Незначна частка назв була нейтральною (Вокзальна, Театральна, пл. Липнева тощо).

Другу чергу перейменувань було здійснено 30 жовтня 1945 р. (постанова №708). В цілому було змінено назви 93 вулиць, а 20 залишено зі старими³¹. Нові зміни були дещо збалансованішими порівняно з першою хвилею перейменувань. Радянські назви становили 53%. Натомість українським (Харківська,

²⁸ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.403. – Арк.5.

²⁹ Там само. – Спр.63. – Арк.222.

³⁰ Вільна Україна. –1945. – 13 березня.

³¹ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.

Каховська, Ніжинська, Глібова) відводилось близько 11%. Значно зросла частка нейтральних і старих українізованих назв – 24%. Влада свідомо обмежувала використання української етимології в нових назвах, удавшись до неповної українізації радянських (російських) назв.

Третя черга перейменувань, одна з найбільших, відбулася 25 жовтня 1946 р. (постанова виконкому №1132). Нові назви одержали 374 вулиці³². Аналіз їх показує, що порівняно з попередніми роками частка радянських і російських назв зменшилася до 30%. Серед українських (11%) знову ж таки переважали географічні назви з незначними вкрапленнями на честь культурно-мистецьких діячів. Натомість дещо зросла частка назв на честь діячів світового комуністичного руху – 3%. І найбільшу групу вулиць (близько 65%) було названо відносно нейтрально (Горішня, Вузька, Мучна, Пряма, Колумба тощо).

Після масштабних перейменувань 1944–1946 рр. протягом чотирьох наступних років назвами львівських вулиць особливо ніхто не займався. Виняток становили перейменування, пов'язані із знаковими чи резонансними подіями більшовицького режиму, які траплялися не так уже й часто. Так, з нагоди 30-річчя «ленінсько-сталінського комсомолу», 28 жовтня 1948 р., з ініціативи першого секретаря львівського обкому ЛКСМУ І.Чирви було перейменовано вул. Сонячну Шевченківського району на ім. Н.Ботвівна – комуністичного підпільника, розстріляного польською поліцією в 1925 р.³³

Згодом, у лютому 1949 р., із нагоди 375-ї річниці виходу першої друкованої книги в Україні – московського друкаря Івана Федорова, вул. Бляхарську (де нібито знаходилася його друкарня) було перейменовано на ім. І.Федорова. А вже існуючу вул. Івана Федорова (колишня Гродзицьких) перейменовано на вул. Друкарську. Окрім цього, до 15 березня 1949 р. мав бути виготовлений проект меморіальної дошки на честь І.Федорова, яку збиралися встановити на будинку друкарні. Вивіски з новими назвами вулиць мали бути замінені на будинкових літарах у десятиденний термін³⁴.

Появу нової вулиці спричинила також трагічна смерть відомого радянського публіциста Я.Галана. Уже невдовзі після його загибелі 28 жовтня 1949 р. відбулося засідання постійної депутатської комісії Львівської міської ради з питань культури і народної освіти, на якому було вирішено клопотати перед виконкомом назвати одну з вулиць або площ Львова іменем Я.Галана, а також встановити на будинку, де мешкав письменник, меморіальну таблицю³⁵. Через два місяці, у січні 1950 р., виконком Львівської міської ради ухвалив рішення «Про увіковічення пам'яті письменника-публіциста Ярослава Галана». Відповідно, на будинку №46/б на вул. Стрийській та будинку №18 на вул. Гвардійській, в яких проживав Я.Галан, мали встановити меморіальні дошки, а на могилі – спорудити пам'ятник. Із цією метою оголосили конкурс на проект монумента і виділили кошти в розмірі 50 тис. руб. Окрім цього, у

³² Там само. – Спр.209. – Арк.95–106.

³³ Там само. – Спр.283. – Арк.51–52.

³⁴ Там само. – Спр.314. – Арк.70.

^{35</}

Залізничному районі міста вул. Браєрівську перейменували на ім. Я.Галана³⁶. Дружині письменника – Марії Кротковій – виконком надав трикімнатну квартиру письменника (63 кв. м житлоплощі) на вул. Гвардійській, 18/10, у довічне користування, без права ущільнення та вилучення³⁷.

Остання, четверта за ліком, хвиля великих вуличних перейменувань відбулася у вересні 1950 р. Згідно з постановою виконкому Львівської міської ради №1158 від 14 вересня 1950 р. «Про перейменування вулиць і площ міста Львова», попередні рішення виконкому щодо перейменувань вулиць були частково змінені та доповнені. Зокрема, незначні зміни торкнулися рішень від 29 грудня 1944 р. №449, від 30 жовтня 1945 р. №708, від 25 жовтня 1946 р. №1132, а також рішень від 28 жовтня, від 22 лютого 1949 р. №213 і 17 січня 1950 р. №42. В цілому було перейменовано 245 вулиць і площ міста. Перше місце, як і в попередні рази, посідали радянські назви – 42%; на другому місці – 31% нейтральні назви. Примітно, що вдвічі до 25%, порівняно з попередніми перейменуваннями, зросла частка українських назв. Цього разу вони включали не тільки географічні, але й деякі історичні назви, утверджуючи тим самим певні етапи розвитку та формування української радянської ідеології. Для прикладу, близько десяти вулиць стосувалися історії Русі (Щекавицька, Дулібська, Древлянська, Полянська, Сіверянська, Тиверська, Вічева тощо). Дванадцять вулиць відображали історію козащини та Коліївщини (Наливайка, Сулими, Д.Гуні, І.Гонти, Пушкаря, пл. Коліївщини та ін.). Ще десять вулиць відображали участь українців у війні (Червона, Кожедуба, Руднева, Танкістів). Знайшла своє відображення у назвах вулиць повоєнна відбудова, у зв'язку з чим у місті появились такі вулиці, як Склозаводська, Інструментальна, Колгоспна, Трактористів, Урожайна, Учителська та ін. У цей час у Львові з'являється вул. І.Франка, культ якого почали формувати на рівні з Т.Шевченком. Шляхом об'єднання окремих вулиць Тимірязєва, Чернишевського, Червоноармійська, пл. Пруса і аж до площі Возз'єднання було утворено величезну вулицю, названу на честь І.Франка. Окрім того, верхня вул. Тимірязєва отримала назву Івана Франка Бічна і тепер нараховувала 41 номер. Відповідно було замінено і нумерацію будинків на новоутвореній вулиці Івана Франка, яка тепер починалася від пл. Возз'єднання і нараховувала 159 номерів³⁸.

У наступні роки і аж до кінця свого існування радянська влада вже не змінювала назви вулиць десятками, застосовуючи в основному точкові перейменування. Насамперед це стосувалося вулиць, котрі якимось чином зберегли свої назви під час попередніх змін, а також при будівництві нових кварталів, чи появи нових героїв. Для прикладу, наприкінці серпня 1951 р. виконком прийняв рішення про будівництво головного корпусу Львівського державного ветеринарно-зоотехнічного інституту на розі вулиць Марченка - Пекарської, 50. При цьому вул. Марченка було продовжено від вул. Чкалова аж до Пекарської³⁹. У кінці грудня 1952 р. з'явилося ще одне рішення викон-

³⁶ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.358. – Арк.131.

³⁷ Там само. – Спр.448. – Арк.230.

³⁸ Там само. – Спр.382. – Арк.8

кому №1709 «Про часткову заміну рішення Львівської міської ради депутатів трудящих від 25.10.1946 р. №1132 «Про перейменування вулиць і площ міста Львова». Перейменувати колишню вулицю Кресову на вулицю Хімічну, що в Шевченківському районі Львова⁴⁰.

Із розвитком міста виникала потреба у проектуванні нових вулиць. Одним з перших проектів було здійснено на початку червня 1953 р. в урочищі Кульпарків-1, що на околиці Львова. Даний район планували віддати під індивідуальну забудову. Новоутворені п'ять вулиць вписувалися в загальний ансамбль міста, ділячи район на чіткі квадрати. Наявність у районі лікувальних установ, до певної міри обумовлювало назви вулиць. Саме тому на початковому етапі планувалося надати вулицям назви на честь людей, пов'язаних із радянською медициною – С.Боткіна, М.Семашка, М.Бурденка, Л.Пастера, М.Гамалії. Останній частково був пов'язаний з Україною, оскільки деякий час проживав у Одесі. Це робило нові назви більш адаптованими і виваженішими для сприйняття місцевими мешканцями. На жаль, цей погляд не знайшов підтримки в міськвиконкомі, тому наступний проект, який і було затверджено, уже не передбачав у назвах жодного українського елементу. Мало того, запропоновані назви явно вказували на етнічну та ідеологічну перевагу прибульців. Відтепер район Кульпарків-1 отримав такі вулиці: С.Боткіна, Черепанових, Шухова, Кулібіна, Костичива⁴¹. Мабуть, влада таким чином формувала лояльність до потрібних назв серед місцевого населення.

Окрім зміни назв вулиць, нагальною проблемою того часу було встановлення табличок з новими найменуваннями вулиць та впорядкування нумерації будинків. Старі назви вулиць було знято, а нові ще не встановлено, що спричиняло плутанину серед мешканців. Тому, починаючи з 1944 р. планувалося виготовити 2000 бляшаних табличок (70x18 см, білого кольору із темно-синіми буквами заввишки 9–5 см⁴²) з новими назвами загальною вартістю 28 тис. руб.⁴³ Попри скромні потужності, замовлення отримала Львівська граверна фабрика «Укрполіграфтресту». Зважаючи на стислі терміни виконання і реально оцінюючи свої можливості, керівництво фабрики спробувало зменшити замовлення вдвічі. Натомість колектив зобов'язався працювати у дві зміни, установивши норму – 40 табличок щоденно на 1 робітника. Станом на 1 лютого 1945 р. над замовленням працювало тільки 2 робітники, які виготовили 70 табличок, в основному для забезпечення центральних вулиць – В.Леніна та Й.Сталіна. Згодом кількість робітників було збільшено до 5 осіб, а їхній робочий день – до 12 год.⁴⁴ На кінець червня 1945 р. тільки на 202 вулицях було замінено вивіски (720 шт.) з новими назвами. Ще 150 вулиць мали отримати їх (250 шт.) до жовтня 1945 р.⁴⁵

У жовтні 1945 р. на другу чергу перейменувань з міського бюджету було виділено 150 тис. руб.⁴⁶ Більша частина коштів ішла на заміну табличок –

⁴⁰ Там само. – Спр.533. – Арк.231.

⁴¹ Там само. – Спр.568. – Арк.302–305.

⁴² Там само. – Спр.35 б. – Арк.297.

⁴³ Там само. – Спр.63. – Арк.222.

ці роботи планувалося завершити до чергових «жовтневих свят» у листопаді 1945 р. Назви вулиць мали вивішувати на спеціальних будинкових літарах. Але справа із заміною табличок і надалі просувалася повільно – не вистачало матеріалів, потужностей і робітників. Львівська міська рада навіть зверталася по допомогу до місцевого політехнічного інституту з проханням надати заводу «Емаль» 5 кг окислу заліза для виготовлення білої емалі, якою покривалися таблички перейменованих вулиць⁴⁷. У наступні роки справа із заміною табличок і надалі просувалася повільно. Станом на 1947 р. із 800 перейменованих вулиць вивіски було замінено тільки на 720 (1350 штук)⁴⁸. Тому ще до середини 1950-х рр. поряд з новими офіційно вживалися старі назви вулиць. Для прикладу, у генеральних планах (схемах) садибних ділянок, які видавало обласне інвентаризаційне бюро 1950 р., радянські назви дублювалися попередніми, причому останні писалися на початку великими літерами, а вже потім зверху дрібнішими – назва вулиці після перейменування (вул. Кенчинсько-го – Федьковича)⁴⁹.

Слід зауважити, що певні зміни торкнулися і нумерації будинків. Відтепер на львівських спорудах з'явилося число «13», котре до приходу радянської влади як номер не використовувалося. Попереднє керівництво міста дослухалося до побажань громадян, які бачили у цих цифрах якийсь інший, містичний, смисл, і не застосовували їх для позначення будинків чи нумерації машин. Навіть номер «12 а», що міг викликати подібні асоціації, не дуже шанувався, тому перевага надавалася «11 а». Такі рішення попередників нова влада затаврувала, визнавши «буржуазними пережитками», і сміливо запровадила номер «13» для нумерації будівель. Через два місяці після оприлюднення відповідної постанови на заводі «Емаль» було виготовлено нові емальовані таблички, а «13» надовго увійшло у життя та побут львів'ян⁵⁰.

Ще один напрям, який не менш активно сприяв формуванню радянського обличчя Львова, передбачав відкриття пам'ятних дошок, арок тощо. Упродовж 1944–1950 рр. через значні затрати, трудомісткість будівництва нових монументів, влада обмежувалася встановленням меморіальних дошок, пам'ятних знаків, дешевих гіпсових статуєток, дерев'яних арок тощо. Уже в листопаді 1944 р. виконком Львівської міської ради звернувся до міжобласної контори «Головпостач» із проханням виділити художньому фонду 1 т гіпсу для оформлення міста до «жовтневих свят»⁵¹. Невдовзі виготовлені з цього матеріалу скульптури з'явилися у сквері, що по вул. Сталіна, Герцена, а також на багатьох дитячих майданчиках⁵². Усі парки і сквери Львова прикрашали вази для квітів, також виготовлені з нетривкого матеріалу. Наступного, 1945 р., у місті встановили меморіальні дошки російському імператорові Петрові І та генералові О.Брусилову, тим самим відбулась своєрідна реабілітація самодержця

⁴⁷ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.59. – Арк.313.

⁴⁸ Там само. – Спр.233. – Арк.11–13.

⁴⁹ Там само. – Спр.380. – Арк.14.

⁵⁰ Там само. – Спр.382. – Арк.83; Спр.389. – Арк.56.

⁵¹ Там само. –

й дореволюційного воєначальника, тоді як українці своїх дожовтневих героїв згадувати не могли⁵³.

«Правильному» образу Львова мала сприяти також Тріумфальна арка перемоги авторства В.Афанасьєва, яку планувалося збудувати в 1945 р. на вул. Городоцькій, неподалік від головного вокзалу. Основне призначення – піднесення морального духу радянських військ, які поверталися з переможеної Німеччини⁵⁴. Споруду було спроектовано з дерев'яних дощок завтовшки 40 мм, які кріпилися на 8-метрових стовпах і були оббиті фанерою. На її оформлення в липні 1945 р. витратили 25 м червоної тканини⁵⁵. Оздоблена портретами радянських вождів, лозунгами і плакатами, арка мала створювати відчуття «свого» міста, плекати й підтримувати почуття радянського патріотизму. Імовірно, будівництво завершили тільки в 1946 р., адже на кінець жовтня попереднього року споруда ще не була готова, проєктанти вимагали додаткових асигнувань (20 тис. руб.)⁵⁶.

Наступною подією, увічненою постановою виконкому Львівської міської ради, було вшанування «жертв» робітничої демонстрації 16 квітня 1936 р. у місті. З цієї нагоди, не пізніше 7 листопада 1947 р., мали збудувати пам'ятник на могилі В.Козака, що на Янівському кладовищі. Також до 20 червня 1947 р. належало встановити меморіальну дошку на вул. Академічний (просп. Шевченка), де загинув В.Козак та пл. Воз'єднання, де проходила демонстрація⁵⁷.

У липні 1953 р., напередодні відзначення 300-річчя «воз'єднання», обласне управління культури вирішило вшанувати меморіальними дошками декілька пам'ятних місць, пов'язаних із перебуванням на Львівщині російсько-українського війська в 1655 р. Це – пл. Б.Хмельницького, де перебував командний пункт, залишки укріплень на Княжій горі, яку штурмував М.Кривоніс, будівля єзуїтського колегіуму, де навчався український гетьман. Кошторис цих заходів становив 7 тис. руб.⁵⁸

Утвердити новий статус Львова також мало створення в будинку №24 на пл. Ринок історичного музею імені Петра Великого – 8 червня 1946 р. (у зв'язку з цим було переселено мешканців чотирьох квартир⁵⁹) та рішення виконкому від 17 березня 1950 р. про перейменування ресторану «Люкс» на «Москва»⁶⁰. В першу чергу нові назви отримали найбільш публічні установи та місця відпочинку. Нова топоніміка стала вагомим фактором впливу на місцеве населення, ствердженням нового устрою та легітимності попередніх багаторічних претензій на західноукраїнські землі.

Водночас у цей період було задекларовано і розпочато будівництво декількох знакових для влади пам'ятників та меморіалів. Особливе місце серед них займало військове кладовище – Пагорб Слави. Радянське керівництво

⁵³ Там само. – Ф.П-4. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.35, 130–135.

⁵⁴ Там само. – Ф.Р-1657. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.2.

⁵⁵ Там само. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.62. – Арк.167–169.

⁵⁶ Там само. – Спр.62 г. – Арк.246.

⁵⁷

усвідомлювало важливість для міста ідеологічно витриманої «сакральної» пам'ятки. Уже 10 серпня 1944 р. з'явилася спільна постанова львівських облради та обкому КП(б)У «Про увіковічення пам'яті героїв Вітчизняної війни, які полягли в боях за визволення міста Львова». Вона передбачала спорудження єдиного, відповідно оформленого, «братського кладовища» у спеціально виділеному місці з переносом туди праху червоноармійців з усіх інших міських поховань. Будівництво комплексу мали схвалити республіканський уряд і ЦК КП(б)У. На час розроблення проекту меморіалу на братській могилі встановлювався тимчасовий пам'ятник. Монумент мав стояти і в парку імені Т.Костюшка, де тоді було найбільше тимчасове поховання червоноармійців (переважно померлих від ран у госпіталях міста), допоки поховання не перенесуть на новозбудований меморіал⁶¹.

Утілюючи ідею просування радянських принципів у міський простір, у багатьох випадках влада дослухалася до думок «політичних архітекторів», водночас відкидаючи аргументи фахівців. Прикладом може послугувати виступ працівника «Ізокомбінату» Левіна на зборах архітекторів та інтелігенції Львова у квітні 1951 р. У своїй доповіді він затаврував як «пережитки капіталізму» захисні металеві штори на вітринах магазинів, ковані вуличні огорожі, газове освітлення та ін. При цьому доповідач бачив альтернативу – брати приклад з «простих східних міст»⁶². Також у скульптурної композиції «Нептун» на пл. Ринок відібрали тризуб, адже він нагадував символіку «українських націоналістів»⁶³.

Ідеї Левіна знайшли підтримку і доповнення в 1953 р., на зібранні Союзу радянських архітекторів. На цей раз список «буржуазності» Львова було розширено за рахунок відсутності міської площі, яка мала б концентрувати основу забудови міста, вузькими вуличками з уже згаданими газовими ліхтарями, незадовільним використанням малих архітектурних форм, наявністю решіток на вікнах перших поверхів, розміщенням у житлових кварталах дрібних підприємств⁶⁴. На думку радянської влади, саме такі характерні особливості Львова потрібно було замінити, щоб перетворити його на «новий соціалістичний центр». Слід зауважити, що на кінець листопада 1948 р. з 1185 ліхтарів, які освітлювали місто – 573 припадали на газові. Попри досягнуту перевагу в електричному освітленні, його робота, на відміну від газового, була нестабільною. Доволі часто через збої автоматики центральні вулиці вночі поглинала темрява, натомість вони освітлювалися вдень⁶⁵. Проте найбільш впізнаванні символи попередньої епохи, незважаючи навіть на економічну доцільність, мали бути знищені.

Окремим аспектом маркування радянського соціального простору була ночна агітація. На початковому етапі вона не вимагала великих капіталовкладень і обмежувалась застосуванням яскравих, але недовговічних матеріалів. Особливе місце серед них займав червоний сатин, який на рівні з прапорами

⁶¹ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.35 а. – Арк.18.

⁶² Там само. – Ф.Р-1657. – Оп.1. – Спр.44. – Арк.14.

⁶³ Там само. – Спр.48. – Арк.18–19 зв., 20–21.

⁶⁴ Там само. – Спр.66. – Арк.43.

прикрашав не тільки адміністративні, але й житлові будівлі. Також з нього виготовляли різноманітні лозунги, плакати. У перші повоєнні роки сатин використовували в неймовірних кількостях. Так, тільки за листопад 1944 р. – 800 м червоної тканини. Найбільшу частину отримав міськом КП(б)У – 155 м, Залізничний район – 150 м, Сталінський – 125 м, решта районів – по 100 м⁶⁶. Для створення кращого візуального ефекту ратушу навіть відповідно освітлювали⁶⁷. З часом потреба у червоній матерії суттєво зменшилася. У жовтні 1950 р. для відзначення 33-х роковин революції було використано лише 300 м червоної тканини⁶⁸. Натомість з'явилися інші засоби наочного впливу – Львів заповнили портретами радянських вождів, основні адміністративні будівлі, центральні вулиці «прикрашали» червоними зірками, серпами й молотами.

Доповнювали радянський колорит мережа міських газетних стендів, різноманітні комуністичні гасла. Тільки одна Червоноармійська райрада виготовила 30 газетних вітрин на суму 12 тис. руб., не кажучи про інші райони міста. Співвідношення газетних вітрин було таким: 10 – для «Правды» та «Известий», 10 – для «Радянської України» й «Правди України», 10 – для «Вільної України» та «Червоного штандарту»⁶⁹. Газети на стендах поновлювали доволі рідко, тому вони перетворювалися на дошки для приватних оголошень⁷⁰. Окрім цього, згідно з новою концепцією розвитку міста, у Львові почали з'являтися так звані малі архітектурні форми – кіоски для продажу газет та інших видів торгової продукції, чого раніше не практикувалося⁷¹. У певній мірі кіоски «Союздруку» долучались до створення нової атмосфери в місті, нав'язливо пропонуючи разом із газетами взяти кілька лозунгів чи якусь агітаційну брошуру замість здачі⁷².

Згодом базову роль у наочній агітації відвели так званим «червоним куткам», які активно діяли по всіх районах міста. Для прикладу, тільки у Шевченківському таких «кутків» нараховувалося 16. Окрім цього, за парками, скверами та іншими місцями масового відпочинку містян було закріплено 38 культосвітніх установ⁷³. Усі ці місця, а також окремі площі та будинки Львова інтенсивно нашпиговувалися різноманітними лозунгами, плакатами, стендами, панно і заставками, створюючи враження великого агітаційного пункту. Станом на перше півріччя 1953 р. тільки стендів у місті нараховувалося понад 100 одиниць⁷⁴.

Із початком радянського житлового будівництва радянизаційні елементи було запроваджено в оформлення будівель. Так, будинок по вул. Гнатюка, 3, збудований у 1950-х рр., щедро оздоблено колосочками, серпочками з молоточками⁷⁵. Фронтони будинків на розі вул. Залізничної і Ленінградської (тепер

⁶⁶ Там само. – Спр.35 б. – Арк.162.

⁶⁷ Там само. – Спр.204. – Арк.170.

⁶⁸ Там само. – Спр.387. – Арк.133.

⁶⁹ Там само. – Спр.8. – Арк.537.

⁷⁰ Вільна Україна. – 1948. – 7 лютого.

⁷¹ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.5. – Арк.41–42.

⁷² Львовская правда (Львов). – 1946. – 8 июня.

ріг Братів Міхновських та О.Степанів), Городоцькій, 85 прикрасили радянські зірки. Широко використовували для оздоблення сталінських будівель різноманітні «роги достатку» (вул. Ярослава Мудрого, 1), що мало символізувати заможне радянське життя.

Серед тогочасних сталінських новобудов особливе місце належало залізничному вокзалу. Радянська влада поклала на нього функцію своєрідних «радянських воріт» міста, які мали справляти потрібне візуальне враження на пасажирів. Вокзал доволі сильно постраждав під час війни, тому його довелося фактично будувати заново. Допоки тривала відбудова, у вересні 1945 р. приміщення та фасад зі сторони під'їзних колій оздобили лозунгами, плакатами та портретами «вождів партії й уряду»⁷⁶. Завдяки надбудові другого поверху вокзал отримав притаманну радянській архітектурі монументальність. Інтер'єр також кардинально переробили, оформивши декоративною ліпниною в дусі соцреалізму. Тільки у жовтні 1953 р. головний вокзал Львова було повністю відбудовано⁷⁷, він став одним із небагатьох наріжних каменів при формуванні політики радянської візуалізації міста.

Удруге прийшовши у Львів 1944 р., радянська влада намагалася наповнити місто новим емоційним змістом, який мав серйозно відрізнитися від попередніх австрійської та польської епох. Формуючи нову концепцію соціальних відносин, партійне керівництво прагнуло перетворити Львів із класичного європейського на індустріалізоване, пересічно-радянське місто з притаманними йому перегинами в різних сферах міського та суспільного життя. Саме такі принципи стали основою нового генерального плану розвитку міста, який розроблявся під керівництвом Г.Швецько-Вінецького. Озброївшись відповідною стратегією, архітектор бездумно застосував її до Львова, задекларувавши у плані прокладання грандіозного проспекту через центр із руйнацією кількох десятків будинків, або ж будівництво каналу Полтва – Дністер – Вісла.

Значною мірою радянський соціальний простір будували на основі тимчасової наочності при підготовці до різноманітних ювілеїв, виборів тощо. Особливо актуальними ці заходи були в перші повоєнні роки. Як наслідок, Львів перетворювався на величезне багряне полотнище. Найбільше «діставалося» центральним спорудам міста, для яких не шкодували плакатів і червоної тканини, витрати котрої подеколи сягали 800 кв. м за одне свято.

Радянська соціальна трансформація проводилася за кількома напрямками. У першу чергу зміни зачіпали найбільш запитані й упізнавані ділянки міського простору – вулиці, пам'ятники. Станом на 1944 р. у Львові налічувалося близько 1000 вулиць, назви яких планували змінити. Основні перейменування було здійснено у чотири етапи впродовж 1944–1950 рр. Кожен із них мав свої особливості, але у цілому всі працювали на одну мету – утвердити радянську етимологію на вулицях Львова. Примітно, що поряд із радянськими

⁷⁶ ДАЛО. – Ф.Р-6. – Оп.2. – Спр.59. – Арк.293.

⁷⁷ Там само. – Ф.Р-1657. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.64.

активно впроваджували російські назви, при цьому реабілітуючи імператорів та дореволюційних високопосадовців. Частка ж українських назв у порівнянні з радянськими (російськими) була незрівнянно меншою і складала максимум 25% під час першої та четвертої хвиль перейменувань, в інші рази вона не перевищувала 11%. Привертає увагу значна частка, від 32% до 65%, нейтральних елементів у назвах львівських вулиць: Горішня, Вузька, Мучна, Прямая вулиці мали явну перевагу над україноцентричними назвами. Тематично більшість українських назв вулиць відрізнялися географічним і культурно-персональним спрямуванням, зрідка історичним. Попри те, що деякі вулиці Львова отримали знакові для українців назви – Т.Шевченка, І.Франка, Б.Хмельницького – перейменування у цілому, через значне засилля радянських та російських назв, сприяло утвердженню в місті чужого для нього соціального простору.

Окреме смислове навантаження покладалося на будівництво меморіального пантеону – Пагорбу Слави. Відкритий у 1952 р. він став своєрідною комуністичною «Меккою», вагомою складовою багатьох радянських починань та важливою ланкою в конструюванні міфу про «велику перемогу». Важливу роль у формуванні радянського обличчя Львова відігравало також уплетення в архітектуру міста відповідної символіки. Слід наголосити, що старі будівлі зрідка піддавалися трансформації. Натомість усі нові, введені в експлуатацію на початку 1950-х рр., мали в інтер'єрі елементи радянського модернізму – різноманітні зірочки, серпи, молоти, герби та роги достатку.

Таким чином, створюючи новий тип міського простору, радянська влада прагнула довести перевагу комуністичного типу господарства над капіталістичним, що видавалось особливо актуальним в умовах Західної України. Львівський соціальний простір мав стати наріжним каменем у процесі формування нової радянської дійсності на заході республіки у цілому. На щастя, завдяки особливостям міста, його історичному значенню більшість проєктів уніфікації так і залишилися проєктами, незважаючи на чималі зусилля радянських можновладців. Львів зумів без значної шкоди для себе поглинути усі ці починання, залишаючись оригінальним і самобутнім європейським містом.

The establishment of the Soviet regime in Ukraine, in the light of the city's etymology changes, is traced in the article. The processes of creating of a new master plan of the city, the main directions of the development of Soviet L'viv are analyzed. The ways of forming of a new social space are shown.

Keywords: L'viv, L'viv citizens, architecture, master plan of the city, street renaming, social space.

